

5. // Русская Правда. 1928. Сентябрь-октябрь. 1929. Январь-февраль. 1929. Май-июнь.
6. Верой и правдой. ФСБ. Страницы истории. – Ярославль: Ньюанс, 2001.
7. Советское руководство. Переписка. 1928-1941. – М.: РОССПЭН, 1999.
8. Коммунистический режим и народное сопротивление в России 1917-1991. – М.: Посев, 1997.
9. Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. 1927 – 1939: документы и материалы. В 5-ти т. / Т.4. 1934-1936 / Под ред. В. Данилова, Р. Маннинг, Л. Виолы. – М.: РОССПЭН, 2002.
10. Советская повседневность и массовое сознание. 1939-1945. – М.: РОССПЭН, 2003.
11. Телков Б. Невьянск - демидовская столица // Наука и жизнь. – 2003. – №6.
12. Вургафт С.Г., Ушаков И.А. Старообрядчество. Лица, предметы, события и символы. Опыт энциклопедического словаря. – М.: Церковь, 1996.
13. Урал и Прикамье. Ноябрь 1917 – январь 1919. Документы и материалы // Исследования новейшей русской истории. Серия „Народное сопротивление коммунизму в России“. – Париж, 1982.
14. См.: Шахназаров О.Л. Старообрядчество и большевизм // Вопросы истории. – 2002. – №4.
15. Алмазов П. Наша революция (1902-1907). Исторический очерк. – Киев, 1908.
16. Грациози А. Большевики и крестьяне на Украине, 1918-1919 годы. Очерк о большевизмах, национал-социализмах и крестьянских движениях. – М.: АПРО-XX, 1997.
17. Я ставлю крест... – М.: Воениздат, 1995.
18. Кубанин М. Махновщина. Крестьянское движение в Степной Украине в годы Гражданской войны. – Л.: Прибой, б/д.
19. // Русская Правда. – 1923. – Март.

Г.В. Рачковський

РОЗВИТОК МЕРЕЖІ СІЛЬСЬКИХ ПОСЕЛЕНЬ СЕРЕДНЬОГО ПОЛІССЯ У КІНЦІ ХІХ – СЕРЕДИНІ ХХ СТ.

Становлення й розвиток мережі сільських поселень зумовлювало багато чинників, серед яких найважливішу роль відігравали географічне середовище, історичні умови та соціально-економічні чинники. Вплив кожного з них на розвиток сільських поселень на певних етапах історичного минулого був різний, але завжди вони взаємодіяли. Демографічні, соціально-політичні та економічні зміни впливали на територіальний розподіл населення, що своєю чергою спричиняло зміну кількості й типів населених пунктів. Однак у різних історико-етнографічних районах України зазначені процеси були різні. Попри наявність окремих праць, у науковій літературі розвиток поселень на території Середнього Полісся (зокрема й України загалом) досліджений недостатньо. У пропонованій статті автор ставить за мету проаналізувати динаміку розвитку та кількісні зміни у складі сільських поселень на території Середнього Полісся.

Проблеми формування мережі сільських поселень на території Полісся у своїх розвідках розглядали Олександр Забелін [1], Павло Тутковський [2], Григорій Стельмах [3], Мустафа Козакевич [4].

Для виявлення основних тенденцій у розвитку поселень Середнього Полісся треба спершу окреслити територію дослідження. Південну межу Середнього Полісся сучасні етнологи проводять вище міст Рівне – Новоград-Волинський – Радомишль; на сході цей етнографічний район обмежений рікою Дніпро, на заході – річкою Горинь [5, 9].

У ХІХ – на початку ХХ ст. окреслена територія перебувала у складі повітів Волинської та Київської губерній Російської імперії. У 1921 р. відбулися зміни в політичній підпорядкованості території Середнього Полісся. Зокрема частину теренів колишньої Волинської губернії було поділено та включено до складу новоутворених Волинського і Поліського воєводств Польщі. З огляду на непостійність територіальних меж адміністративних одиниць, за основу територіальної підпорядкованості населених пунктів Середнього Полісся приймаємо адміністративний устрій станом на 1911 р. для північних повітів Волинської губернії [6, 4-454].

Приріст населення, що впливав передусім на збільшення чисельності мешканців сільської місцевості, супроводжувався також постійним збільшенням кількості сільських населених пунктів і їхньої частки серед усіх поселень краю. Впродовж другої половини ХІХ – початку ХХ ст. кількість поселень сільського типу у Волинській губернії постійно зростала: в 1863 р. їх було 3 317 одиниць [7, 57], 1883 р. – 5 089 [1, 110], 1904 р. – 7 299 [8, 102-124], 1906 р. – 7 758 [9, 198], 1910 р. – 7 879 [10, 228], а в 1911 р. – 8 083 одиниці [11, 2].

В Овруцькому повіті, де всі волості були в межах Середнього Полісся, динаміка зміни кількості поселень має особливо виразну тенденцію до збільшення. Зокрема, наприкінці 1870-х рр. у межах повіту налічувалося 404 населених пункти [3, 91], у 80-х рр. ХІХ ст. – 403 [1, 369], а за даними російської військово-топографічної карти, так званої триверстки – 540 поселень [12].

До середини 1890-х рр. кількість населених пунктів в Овруцькому повіті становила 438 одиниць [13, 233], у 1904 р. – 648 поселень [8, 122], на початку 1906 р. – 625 населених пунктів [9, 160-177], у 1909 р. – 670 одиниць [3, 91], на початку 1910 р. – 710 одиниць [6, 2-454]. Далі їхня кількість збільшилася до 791 поселення в 1911 р. та 822 одиниць у 1912 р. [3, 91]. Станом на 1926 р. кількість поселень збільшилася тут до 1 373 одиниць (1 245 поселень на території радянської України [14, 3-58] та 128 – у межах Сарненського повіту Поліського воєводства Польщі [15, 58-65]). Отже, із 1870-х рр. за п'ять десятиліть кількість поселень в Овруцькому повіті зросла на 239,8%, що за абсолютними показниками становило 969 населених пунктів. На жаль, брак даних за період 1930-х – початку 1940-х рр. не дає змоги простежити подальший розвиток поселень до 1946 р., коли в межах колишнього Овруцького повіту їх налічувалося 641 одиниця [16, 161-191]. Порівняно з найбільшим відомим показником чисельності поселень у 1926 р., кількість населених пунктів у 1946 р. зменшилася на 97%.

У цих хронологічних межах найбільші темпи приросту поселень спостерігалися в останніх роках ХІХ ст. та в перших десятиліттях наступного століття. Із 1870-х рр. до середини 1890-х рр. в Овруцькому повіті кількість поселень збільшилася лише на 8,6%, тоді як у Житомирському повіті – на

88% (з 526 одиниць у 1879 р. до 989 поселень у 1890 р.). Із середини 1890-х рр. – до початку ХХ ст. в Овруцькому повіті приріст поселень сягав 23,5%, упродовж першого десятиліття ХХ ст. (до 1912 р.) – 52%, натомість упродовж наступних чотирнадцяти років він склав 67%.

Впродовж 1887 – 1926 рр. найбільший приріст кількості поселень спостерігався в Юрівській (з 26 до 169 поселень) та Олевській (з 22 до 132) волостях, відповідно на 550% і 500%, найменший – у Нововороб'ївській – на 13% (з 23 до 26 одиниць). В інших адміністративних одиницях Овруцького повіту показники приросту поселень розмістилися між крайніми показниками Нововороб'ївської та Юрівської волостей.

У період з 1926 – до 1946 рр. збільшення кількості поселень спостерігалося на території, що була в межах колишньої Кисорицької волості. На рівні 1926 р. кількість поселень (26 одиниць) на території Нововороб'ївської волості була в 1946 р. [16, 151]. На території решти колишніх волостей Овруцького повіту кількість поселень зменшилася: у Базарській волості на 8% (з 50 до 46 поселень), у Норинській – на 4% (з 42 до 30), у Великофоснянській – на 73% (з 26 до 15), у Народицькій – на 77% (з 32 до 18), у Покалівській та Гладковичській – на 119% (відповідно з 92 до 42 та з 112 до 51), у Христинівській – на 147% (з 84 до 34), Олевській та Юрівській – на 175 та 172,6% (відповідно зі 132 до 48 та зі 169 до 62), у Татарновицькій – на 184% (з 54 до 19), у Лугинській – на 191% (з 99 до 34), у Словечанській та в Іскоростській – на 245 та 251% (відповідно зі 114 та 116 до 33 у кожній), у Білорозівській – у 5, 13 разів (зі 118 до 23).

Чисельність населених пунктів у Барашівській, Горошківській, Ушомирській та Фасівській волостях, які охоплювали 27,5% площі всієї території Житомирського повіту, в 1880-х рр. становила 158 одиниць, або ж 21,7% усіх поселень повіту [12]. На початку 1880-х рр. кількість поселень поліських волостей збільшилася зі 102 до 158 населених пунктів, тобто майже на 55%.

До 1887 р. у чотирьох поліських волостях кількість поселень збільшилася до 263 одиниць [17, 1-27], тобто на 66,5%. Найбільшим був приріст в Ушомирській волості – 125%, що в абсолютних показниках становить 35 одиниць. Майже удвічі збільшилася чисельність поселень у Барашівській волості (з 37 до 76 одиниць), у Фасівській волості – на 54% (на 13 одиниць), у Горошківській волості – на 33% (на 18 одиниць).

Впродовж 1887 – 1899 рр. за незначної зміни кількісного складу поселень у межах поліських волостей із 263 одиниць у 1887 р. до 264 [13, 232] у 1897 р. та 261 одиниць [18, 1-21] в 1899 р. помітна велика амплітуда щодо їх виникнення–зникнення. Так, за відповідне десятиліття чисельність поселень зменшилася тут на дві одиниці, але водночас ніде не згадуються 36 інших поселень, натомість виникли 34 нові населені пункти. Інакше кажучи, за різницею лише у дві одиниці спостерігається процес заснування та зникнення 70 поселень.

Максимальна кількість населених пунктів у чотирьох поліських волостях Житомирського повіту була в 1906 р., коли вона становила 282 одиниці (27,7% усіх поселень повіту) [9, 1-27]. У наступних

роках спостерігалося зменшення їх чисельності: у 1910 р. – 277 одиниць [6, 2], 1911 р. – 266, 1912 р. – 265 одиниць [3, 110]. Процес зменшення кількості поселень на території означених адміністративно-територіальних одиниць Житомирського повіту спостерігався переважно у Фасівській волості. Незважаючи на це, впродовж середини 1890-х рр. – 1912 р. кількість поселень у поліських волостях Житомирського повіту збільшилася на 107 одиниць, тобто на 67,7%, тоді як у повіті загалом чисельність населених пунктів зростає лише на 38% – з 728 поселень у 1890-х рр. до 1 006 одиниць у 1912 р. На жаль, через брак даних міжвоєнного періоду (1918 – 1939 рр.) не можемо простежити подальший розвиток поселень аж до 1946 р., коли в межах колишніх поліських волостей Житомирського повіту у складі Барашівського, Володарсько-Волинського, Коростенського, Потіївського, Червоноармійського та Черняхівського районів їх налічувалося 178 одиниць [16, 437].

З 1912 р. до 1946 р. на території чотирьох поліських волостей Житомирського повіту кількість поселень зменшилася на 67%, що в абсолютних показниках становить 87 одиниць, тоді як на території усього повіту чисельність поселень зменшилася на 476 одиниць, тобто на 47% [16, 161]. Поліські поселення північних волостей в 1946 р. становили 33,6% від усіх зареєстрованих населених пунктів колишнього Житомирського повіту. Кількість населених пунктів колишньої Барашівської волості скоротилася до 48 одиниць (на 41%), Ушомирської – до 38 поселень (на 48%). Серед 41 поселення, що зникли за цей період у Барашівській волості, основним типом були колонії – 23 одиниці, решту становили слободи, урочища та хутори.

У Новоград-Волинському повіті в 1879 р. налічувалося 356 поселень [3, 91]. До 1883 р. загальна їхня кількість значно зросла і становила тут уже 607 населених пунктів [1, 369]. Отже, лише впродовж неповних чотирьох років кількість поселень у всьому повіті збільшилася на 70,5%, а за абсолютними показниками – на 251 одиницю. До 1905 р. кількість населених пунктів у цьому повіті становила 875 одиниць, у 1906 р. – 930 одиниць [9, 133], тобто збільшилася на 6,3%.

Однак уже в наступних роках спостерігається зменшення кількості поселень у Новоград-Волинському повіті: 921 поселення в 1910 р. [6, 2], 894 – у 1912 р. [3, 91]. За схожої із повітовою тенденцією збільшення кількості поселень у діахронії, у трьох поліських волостях Новоград-Волинського повіту спостерігалися деякі відмінності. Зокрема, найбільший приріст кількості поселень у Городницькій, Ємільчинській та Сербівській волостях спостерігався у період 80-х рр. ХІХ ст. – 1906 р.

У першій половині 1880-х рр. у межах зазначених волостей налічувалося 79 поселень [12]. У 1906 р. тут існували 195 населених пунктів [9, 133], тобто їхня кількість зросла на 79 одиниць (на 68%).

Кількісне збільшення поселень у 1887 – 1906 рр. мало свої особливості в кожній з трьох волостей Новоград-Волинського повіту. Якщо в Сербівській волості приріст поселень відбувався майже стабільно (у 1887 – 1899 рр. – на 22%, у 1899 – 1906 рр. – на 27%), то в Городницькій волості найбільше нових поселень виникло в 1899 – 1906 рр., коли приріст їх

сягнув 43% (12 одиниць), тоді як у 1887 – 1899 рр. – лише 12% (3 одиниці). В Ємільчинській волості тенденція щодо збільшення чисельності поселень мала цілком протилежну хронологічну специфіку: найбільший приріст був у 1887 – 1899 рр. (76%, або 36 поселень), а вже в 1899 – 1906 рр. він становив лише 3,6% (3 поселення).

У 1906 – 1926 рр. у трьох поліських волостях Новоград-Волинського повіту кількість поселень сягнула свого максимуму – 234 одиниці [14, 3], тобто приріст становив 20% (39 одиниць).

За двадцятиліття на території Городницької та Ємільчинської волостей кількість поселень збільшилася відповідно на 35% і 34%, натомість у Сербівській волості вона зменшилася на 7% (на 5 одиниць). Однак ця різниця (у 5 поселень) стосується лише кількісних показників, тоді як тогочасні зміни торкнулися 31 населеного пункту: у 1906 – 1926 рр. з обліку зняли 18 населених пунктів, натомість виникло 13 малодвірних поселень.

Площа, адміністративно закріплена за Городницькою, Ємільчинською та Сербівською волостями, становила 2 042 км кв., або ж 28,1% території всього повіту. Тут у 1906 р. розміщувалося 20,9% усіх населених пунктів повіту, у 1910 р. – 21,3%, а в 1912 р. – 21,8%. Станом на 1946 р. поселення трьох колишніх волостей Новоград-Волинського повіту відійшли до складу Городницького та Ємільчинського районів Житомирської області, окремі ж населені пункти – до складу Барашівського району Житомирської та Корещького району Рівненської областей. Загалом же наприкінці першої половини ХХ ст. в межах колишніх поліських волостей Новоград-Волинського повіту кількість поселень скоротилася до 107 одиниць [16, 161], тобто проти 1926 р. зменшилася у 2,1 раза. Удвічі менше стало поселень у колишніх Ємільчинській та Сербівській волостях (відповідно 55 та 32 одиниці) і в 2,7 раза (з 54 до 20 поселень) на території колишньої Городницької волості.

В одинадцятих поліських волостях Рівненського повіту, що становили 75% його території, кількість населених пунктів збільшилася з 306 одиниць [12] у 1880-х рр. до 598 поселення [9, 188] у 1906 р., тобто на 95%. Упродовж наступних п'яти років чисельність поселень на території поліських волостей збільшилася на 5%, що в абсолютному значенні склало 629 населених пункти [6, 454]. Далі спостерігалася зменшення кількості поселень як у поліських волостях, так і в повіті загалом. До 1912 р. в Рівненському повіті чисельність поселень скоротилася до 880 одиниць, або ж на 6,5%, тоді як у північних волостях – на 13,5% (до 544 одиниць) [3, 91].

У 1921 р. на території Рівненського повіту, що увійшов до складу Польщі, налічувалося 1 010 населених пунктів, із них 61% перебувало на території колишніх поліських волостей [15, 58]. За десятиліття, внаслідок пертурбацій (воєнні дії, зміна політичних режимів, втрата населення, зокрема і через переселення етнічних німців та чехів) чисельність поселень на цій території зросла на 15,8%, або до 630 одиниць, враховуючи і 6 поселень колишньої Селищенської (Людвипольської) волості, що відійшли до Городницького району Коростенської округи.

Загалом у колишньому Рівненському повіті кількість поселень збільшилася на 14,7%. Можливо, що аналогічну з 1910 р. кількість поселень польський перепис зафіксував стагнацію їхнього розвитку напередодні Першої світової війни. Як відомо, активна військова колонізація на приєднаних територіях, коли виникла значна кількість нових колоній, почалася з ухвалення сеймом 17 грудня 1920 р. закону про формування земельного фонду для військового осадництва. Однак кількісні дані свідчать лише про різницю між чисельністю поселень у різні роки, тоді як амплітуда їх виникнення–зникнення є значно більша. Особливо це характерно для волостей. Наприклад, у Костопільській волості, де в 1921 р. кількість поселень відповідала стану 1910 р. і становила 57 одиниць, цей паритет значив лише те, що вилучення з обліку 17 населених пунктів компенсувало виникнення 17 нових поселень. У поліських волостях Рівненського повіту з 1910 р. до 1921 р. зникло 184 поселення, тоді як виникло 185.

Через брак джерел не можемо прослідкувати динаміку зміни чисельності поселень на всій території поліських волостей колишнього Рівненського повіту в міжвоєнний період. Згідно з даними адміністративно-територіального устрою УРСР від 1 вересня 1946 р., на відміну від початку 1920-х рр., кількість населених пунктів скоротилася тут до 887 одиниць [16, 437], тобто на 13,8%. Але в 1950-х рр. дослідники, провівши етнографічні експедиції, відзначали, що ця кількість поселень Рівненської області є далеко не повна.

Наприклад, за відомостями довідника адміністративно-територіального устрою до сільської ради Борового Рокитнівського району належало 13 хуторів [16, 461], насправді ж вона охоплювала ще п'ять необлікованих малодвірних поселень [2, 26]. Однак, навіть за офіційними даними, на території колишніх поліських волостей Рівненського повіту різниця становила лише 17 одиниць (на 2,7%). На території волостей процес розвитку поселень був різний: у сімох з одинадцяти поліських волостей колишнього Рівненського повіту, порівняно з даними 1921 р., зменшення кількості поселень сягнуло від 16,6% у Дубровицькій волості до 78% у Костопільській.

Отже, впродовж 1880 – 1910-х рр. на території Середнього Полісся у межах Волинської губернії кількість поселень збільшилася на 711 одиниць, тобто на 66,4%, натомість до 1946 р. скоротилася на 275 одиниць (на 18,3%). На зміну чисельності поселень впливала також територіальна приналежність до різних політичних режимів. До початку 1920-х рр., коли поліські землі перебували в межах однієї держави, тут спостерігалася тенденція до збільшення їхньої чисельності, що засвідчує статистика першого двадцятиліття ХХ ст. З 1921 р., коли єдиний етнографічний масив розділив політичний кордон між Польщею та УСРР, а також різні для кожної з цих держав суспільно-політичні та економічні умови спричинили відмінності у процесах, що впливали на розвиток поселень. Це виразно виявляється на прикладі волостей Овруцького та Рівненського повіту, які в міжвоєнний період перебували у складі Польщі. У північних волостях Житомирського та Новоград-Волинського повітів кількість поселень у 1946 р., проти 1912 р.,

скоротилася відповідно на 48,9% та 82%, на території колишнього Овруцького повіту – на 78%. Натомість у поліських волостях Рівненського повіту та Кисорицької волості Овруцького повіту їхня чисельність збільшилася відповідно на 12,7% і 362,8%. Порівнюючи відому нам максимально зафіксовану кількість поселень на території Середнього Полісся у 1921 р. для частини поліських земель, які відійшли до Польщі, та 1926 р. – у межах радянської України, з кількісним складом населених пунктів у 1946 р. виявляємо значно більші розбіжності. У поліській частині Новоград-Волинського повіту кількість поселень зменшилася на 54%, у Житомирському повіті (Горошківська та Ушомирська волості) – на 45%, в Овруцькому повіті – на 97%, у Рівненському повіті – на 2,7%. У Кисорицькій волості Овруцького повіту кількість поселень у 1926 – 1946 рр. збільшилася на 18%.

На жаль, через брак даних про кількість поселень станом на кінець 1930 х рр. не можемо достеменно визначити конкретний період часу, коли почалася ліквідація великої кількості малодвірних поселень Середнього Полісся. Однак наведені дані засвідчують, що, ймовірно, зменшення кількості поселень було похідне від колективізації, під час якої селян примусово концентрували в більших поселеннях, насамперед через усупільнення земельних фондів, що позбавляло економічного підґрунтя розвитку малодвірних поселень хутірського типу.

Отже, впродовж другої половини ХІХ – початку ХХ ст. на території Середнього Полісся відбулися чималі зміни в мережі поселень, виникла значна кількість нових населених пунктів різних типів. Збільшення кількості поселень зумовлювало не лише збільшення чисельності населення, воно також неабияк залежало від певних адміністративних заходів, від зміни визначення критеріїв окремих соціальних типів поселень.

1. Забелин А. Военно-статистическое обозрение Вольнской губернии. – К., 1887. – Ч. 1.
2. Козакевич М. З. Типи поселень на українському Поліссі // Матеріали з етнографії та мистецтвознавства. – К., 1959.
3. Тутковский П. А. Антропогеографические этюды по Вольни // Труды Общества исследователей Вольни. – Житомир, 1915. – Т. 13. – Вып. 1.
4. Козакевич М. З. Типи поселень на українському Поліссі // Матеріали з етнографії та мистецтвознавства. – К., 1959.
5. Гладкий М. Традиційне скотарство Середнього Полісся другої половини ХІХ – першої третини ХХ ст. – Дрогобич, 2007.
6. Список населённых мест Вольнской губернии. – Житомир, 1911.
7. Nowicki F. Wolyn i jego mieskanca w r. 1863. – Drezno, 1870.
8. Памятная книжка Вольнской губернии на 1906 г. – Житомир, 1905.
9. Список населенных мест Вольнской губернии. – Житомир, 1906.
10. Материалы подворной переписи Вольнской губернии. 1910 г. – Житомир, 1914.
11. Обзор Вольнской губернии за 1911 г. – Житомир, 1912.
12. Военно-топографическая карта Вольнской губернии. – Ряд XX, лист 5-8; ряд XXI, лист 5-8.
13. Толмачев И. Н. Юго-Западный край: статистическое обозрение. – К., 1897. – Т. 1:

Восточное Полесье.

14. Статистичний довідник по Коростенській окрузі. – Коростень, 1928.
15. Skorowidz miejscowosci Rzeczy Pospolitej Polskiej. – Warszawa, 1924. – Т. 8: Wojewodstwo Poleskie.
16. Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946 року. – К., 1947.
17. Список населенных мест Вольнской губернии. – Житомир, 1887.
18. Список населенных пунктов Вольнской губернии. – Житомир, 1899.

Н.И. Суханова

АГРАРНАЯ ПОЛИТИКА ДОБРОВОЛЬЧЕСКОЙ АРМИИ НА СТАВРОПОЛЬЕ

Поведение различных социальных групп населения Северного Кавказа в условиях гражданского противостояния всегда отражало адекватность проводимой в стране и регионе политики. Поэтому поучительным представляется обращение, кроме прочего, к опыту „белой” политики в отношении крестьянства южной окраины России. Своеобразие аграрно-крестьянского вопроса в его национально-региональном разрезе в годы гражданской войны – это тема с давней историографической традицией. Впрочем, только с 90-х гг. ХХ в. стало возможным всестороннее изучение крестьянской проблемы в условиях Белого движения [1]. Интерес к этой проблеме начал усиливаться по мере того, как осложнялась политическая ситуация на Северном Кавказе. В настоящее время исследование аграрной политики белого движения в регионе нуждается в углублении в сторону изучения истории повседневности крестьянской жизни, реакции разных слоёв сельского населения на политику, проводимую белыми, взаимоотношений крестьян между собой в полиэтничном регионе, а также особенностей осуществления этой политики в разных регионах Северного Кавказа. Задачу данной статьи автор видит в том, чтобы раскрыть практическую деятельность белой администрации по выработке и реализации аграрной политики в одном из регионов Северного Кавказа – Ставропольской губернии – в условиях гражданской войны. При этом в статье предпринята попытка показать особенности губернии и их учёт при проведении преобразований.

Осенью 1918 г. Ставропольская губерния была занята войсками Добровольческой армии. После большевистского декрета „О земле” настроения местного крестьянства были неоднозначны. Поддерживая приход Добровольческой армии, преобладающая часть крестьян ожидала демократизации экономической и политической жизни сообщества. До октября 1917 г. региональное крестьянство отличалось тем, что вело индивидуальное хозяйство, почти не знало конкуренции с помещичьим хозяйством из-за незначительного количества такогового и имело достаточно высокий уровень жизни.

Лидеры Белого движения не предложили местному населению никаких созидательных программ, кроме „непредрешения всех сторон